

Onder professoren

Alfred van Staden:

Between the rule of power and the power of rule: In search of an Effective World Order.

Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007; xii + 252 blz.; 99,= euro; ISBN: 978-90-04-15703-3

Dit is het eerste deel dat verschijnt in de *International Relations Studies Series* van de uitgever. Het boek is een welkome bijdrage van Nederlandse bodem. Hoewel ik niet weet of Martinus Nijhoff Publishers specifiek Nederlandse bijdragen aan de *Leer der Internationale Betrekkingen (LIB)* voor ogen staan, zou deze studie niettemin een eerste stap in die richting kunnen zijn. De emeritus hoogleraar LIB Van Staden past het de aftrap te geven en doet dit aan de hand van een buitengewoon belangrijk onderwerp: een zoektocht naar een effectieve wereldorde, die op macht dan wel op recht zou zijn gefundeerd.

De geïnteresseerde vakgenoot krijgt helaas al snel te maken met een domper op zijn enthousiasme. Reeds in het Voorwoord distantieert collega Van Staden zich van belangrijke ontwikkelingen binnen de LIB, die zich in het bijzonder sedert het einde van de Koude Oorlog hebben voorgedaan. In het algemeen ziet hij het debat over 'theorie' al sinds zijn studententijd als niet erg productief en noemt hij de alternatieve paradigma's – het moet gezegd – van het verkozen Realisme, 'short-lived', zelfs 'fads' (modegrillen of stokpaardjes). Daarmee onderschat hij de waarde van het academisch debat, ontkent hij de ontologische en epistemologische uitdagingen binnen de sociale wetenschappen, en veronachtzaamt hij de meer recente bijdragen in de jaren negentig van

'Reflectionisme', zoals door Constructivistische en Kritische Theorieën aangedragen.

Deze omissie van de ontwikkelingen in de LIB gaat zover, dat hij het debat tussen de Realisten van de jaren vijftig en de aanhangers van de 'harde', natuurwetenschappelijke benadering ('behaviouralists') van de jaren zestig durft te vergelijken met de 'epistemological arguments' (blz. vii) tussen Realisten en 'Reflectionisten', die zich echter vooral onderscheiden door hun *ontologische* kritiek op de Realistische en positivistische aannames. Zo wordt door de laatste de rol van de staat als (enige) actor in de internationale politiek ter discussie gesteld en de betekenis van ideeën lijnrecht geplaatst tegenover de macht van de materiële wereld in de ordening van het internationale systeem. Dat laatste is van wezenlijk belang voor de 'power of rule', internationaal recht, hetgeen in eerste aanleg betrekking heeft op vragen over morele oordelen en ideeën. Het sociaal-constructivisme is historisch-filosofische verrijking van de traditionele, Amerikaanse LIB en vertegenwoordigt in het algemeen het 'mainstream'-denken in Europa tegenover het 'mainstream' realistische denken in de Verenigde Staten. De Europeaan Van Staden schaarst zich evenwel hoofdzakelijk achter de laatste stroming. 'The reader will find no references [sic] to "social constructivists" in this work', zo stelt hij.

Van Staden benadert zijn onderwerp als beoefenaar LIB en noemt zichzelf een 'moderate realist'. En hij heeft het in zijn boek wel degelijk over beginselen, waarden en normen: ideeën dus. Dat doet al gauw denken aan de zogenaamde Engelse School, waar het *Realism* weliswaar de

leidraad is, maar waarin wel degelijk plaats bestaat voor een 'society of states' in navolging van Hugo de Groot's essentiële uitgangspunt dat het maatschappelijke – 'de regte rede' – in de mens het ordenend beginsel is. Vertegenwoordigers van die School, zoals Martin Wight en Hedley Bull – en eigenlijk ook al Edward Carr in de jaren dertig – onderschrijven de 'maatschappelijkheid' van mensen en gemeenschappen, alsmede, met de nodige reserves, van staten. John Vincent, de opvolger van Bull op diens leerstoel, gaat de uitdaging met het Realisme verder aan, namelijk door macht en machtsevenwicht als materiële factoren te confronteren met de rechten van het individu en het idee van humanitaire rechtvaardigheid. Hij worstelt intens met die afweging voor de internationale – rechtvaardige – orde. Dat is nog in de jaren tachtig van de Koude Oorlog en Vincent zou zich vandaag de dag waarschijnlijk minder terughoudend hebben opgesteld ten aanzien van de eerbiediging van mensenrechten. John Vincent komt echter niet voor in de studie van Van Staden, noch is er een handreiking naar de Engelse School als zodanig.

Met inachtneming van deze grondige beperking is de studie van Van Staden desalniettemin zeer leerzaam. De probleemstelling is 'whether unipolarity, as epitomized by American predominance, must be taken as an obstacle or, rather, an opportunity towards the development of world order'. De rode draad door het verhaal is de vraag naar Amerikaans leiderschap *vis-à-vis* de rol van internationale organisaties, bovenal de Verenigde Naties, die Van Staden ziet als een onmisbaar maar onvolkomen orgaan in het scheppen van internationale orde.

Hij moet al helemaal niets hebben van de 'Kantian dream' over de 'Eeuwige Vrede', iets wat overigens Kants aanhangers ervan hebben gemaakt; Kant droomde niet, maar leverde een zuivere theorie, gebaseerd op het *a priori* van het idee van rationele mensen. Naast de VN als wereldorganisatie worden regionale organisaties als de NAVO en de EU uitgebreid behandeld en hun sterke en zwakke kanten, al dan niet in samenwerking met de VN, onder de loep genomen. Van Staden bespreekt de talloze verhoudingen van de Verenigde Staten met deze internationale organisaties buitengewoon gedetailleerd en verhelderend. De Realist Van Staden honoreert Morgenthau's beginsel van prudentie in het buitenlands beleid, in het bijzonder van de supermogendheid die voor hem voorlopig blijft bestaan en in wezen onmisbaar is voor een effectieve wereldorde.

Van Staden is niet alleen een Realist in de Amerikaanse traditie en daarmee nogal behoudend; hij verdedigt

de Verenigde Staten in die traditie ook. Dat is zijn goed recht. Het geeft niettemin een gekleurd geheel en uit zijn pleidooi voor een evenwichtiger beleid dan dat van de ook door hem bekritiseerde president Bush klinkt eerder hoop dan kritische analyse. Zo is zijn terechte pleidooi voor een 'effective multilateralism' uiteindelijk gegrondvest op (Amerikaans) krachtig, zij het minder unilateraal, leiderschap én *materieel* vermogen. 'Any practical application of the concept of world order [in het bijzonder gebaseerd op 'power of rule'; PV] to *real-life* international relations will be affected by the prevailing power structure and, to some degree, reflect it.' (blz. 214, Conclusions) Met inachtneming van de genoemde constructivistische/ontologische bijdragen aan de LIB kan men dit echter evenzeer omdraaien. En, zoals gezegd, Van Staden heeft wel aandacht voor ideeën, beginselen en waarden, maar geeft ze een ondergeschikte positie en laat de wisselwerking tussen de twee

concurrerende visies achterwege. Het is alsof het 'idee van Europa' van Jean Monnet of de 'New Christian Right Ideology' in de Verenigde Staten geen wezenlijke invloed hebben gehad op de voortgang van de Europese – materiële – integratie respectievelijk op de – ideële – gedrevenheid van de Realistische beleidsmakers van buitenlands beleid in de 'City on the Hill'.

Van Staden heeft een boeiend en essentieel probleem aan de haak. Politiek is het ordenen van de toekomst, en dat is in internationaal verband een kolossale uitdaging. Zijn passie als wereldburger is terecht; zijn luciditeit als waarnemer bewonderenswaardig. Als reflectie van en op de Leer der Internationale Betrekkingen verdient het probleem nog meer passie en luciditeit.

Peter Volten

Prof.dr P.M.E. Volten is hoogleraar Internationale Betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Vredesopbouw is meer dan waarborgen veiligheid

Joris Voorhoeve:

From War to the Rule of Law: peace building after violent conflicts.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007; 203 blz.; WRR Verkenningen 16; 34,50 euro; ISBN: 978-90-5356-867-5

In de 'legal capital of the world' staat versterking van de rechtsstaat hoog op de ontwikkelingsagenda. Tijdens de presentatie van *From War to the Rule of Law* in Den Haag wezen beide aanwezige ministers, Hirsch Ballin (Justitie) en Koenders (Ontwikkelings-samenwerking), op de Nederlandse

traditie van Grotius en Van Vollenhoven, alsmede de jarenlange ervaring met juridische ontwikkelingssamenwerking. Nu er steeds meer beleidsmatige en financiële aandacht is voor de rechtsstaat, en de Verenigde Naties er onlangs zelfs een apart bureau voor instelden, zou Nederland een voortrekkersrol kunnen vervullen in het bundelen van expertise op dit gebied.

De publicatie in de reeks *Verkenningen* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) van Joris Voorhoeve biedt een mooi voorbeeld van deze expertise. Het boek gaat vooral over het 'gouden uur' van de vredesopbouw, de relatief korte

periode na een staakt-het-vuren, en bespreekt hoe de internationale gemeenschap in dit tijdsbestek de fundamenten van een rechtsstaat kan helpen leggen. Daarbij trekt Voorhoeve lering uit ruim dertig vredesmissies met een rechtstatelijke component sinds 1960, van de Congo tot Irak en Afghanistan, alsmede zijn eigen uitgebreide ervaring op dit gebied. Ondanks de veelvuldig herhaalde bescheiden en explorerende ambities biedt het boek een scala aan typologieën, theorieën, praktische richtlijnen en kostenplaatjes om tot een doeltreffender inzet te komen.

Het gaat daarbij dus om vredes-

opbouw, na ernstige conflicten, met vaak een verwoestend effect op mensenlevens, instituties en de economie. De staten in kwestie, of zij nu al dan niet rood oplichten in de *Global Peace of the Failed States Index*, kampen met een gebrek aan veiligheid, legitimiteit, effectiviteit, staatsmacht en geld. Aanknepend bij de recente toename van de spanningen tussen 'krijgsman en ontwikkelingswerker' wijst Voorhoeve erop dat vredesopbouw zich niet alleen richt op het waarborgen van veiligheid, maar ook op het opbouwen van staatsinstellingen, het versterken van de rechtsstaat, het (voorzichtig) aanzetten tot democratie en sociaal-economische rehabilitatie en ontwikkeling. De slagingskansen hierbij hangen af van het type vrede, de aard van het conflict en de regering in kwestie.

Op basis van empirisch materiaal bespreekt Voorhoeve een hele serie eigentijdse dilemma's bij de 'eerste hulp na conflicten': het garanderen van veiligheid en de inschakeling van particuliere krachten daarbij; de rol van buitenlandse troepen en het gevaar van 'mission creep'; noodhulp en het belang van psychologische steun; de vredesonderhandelingen en het gevaar van overhaaste verkiezingen; internationaal bestuur en vraagstukken van legitimiteit; donorcoördinatie en de rol die de VN-Commissie voor Vredesopbouw hier zou kunnen spelen; *transitional justice* en de noodzaak in ieder geval de grootste misdadigers te berechten; en, ten slotte, de specifieke problematiek van vrouwen en vluchtelingen. In alle gevallen is het van belang aan te haken bij lokale behoeften, onder andere door middel van een sociaal-antropologische analyse van het conflict, en met aandacht voor lokale 'agents of change'.

Na de eerste hulp kan dan de echte (weder)opbouw van de rechtsstaat

beginnen. Naast een theoretisch overzicht van de belangrijkste elementen van een rechtsstaat en de prioriteiten biedt het boek een serie praktische aanbevelingen aan het groeiende corpus experts op dit gebied. Zo is het verstandig te beginnen met constitutionele hervormingen, en dienen politie- en gevangeniswezen niet vergeten te worden. Of internationale hulp bij de opbouw van de rechtsstaat effect sorteert, hangt daarnaast af van de mate van regeringssteun, de betrokkenheid van centrale actoren, de duurzaamheid van de steun en de vraag of die steun overeenkomstig de wensen van de lokale bevolking is.

Geheel pragmatisch rekent Voorhoeve ook de kosten van een gemiddelde missie voor. Zo gaat het bij een vredesmissie om minimaal tien internationale soldaten en één internationale politieagent op 100 inwoners, en een totaalbedrag van \$ 125 per inwoner voor vredesopbouw in de eerste jaren. Een lichte missie kost jaarlijks 1,8 miljard euro per 10 miljoen inwoners, een zware missie bijna tien keer zoveel. Voorhoeve rekent dan ook fijntjes voor hoe één zware en negen lichte missies per jaar de internationale gemeenschap *nog geen 3%* van het jaarlijkse defensie- en ontwikkelingsbudget kosten.

Vele van de aanbevelingen gelden de Europese Unie. Hoewel het boek niet ingaat op de gevolgen van het hervormingsverdrag voor een gemeenschappelijk beleid, laat het wel zien dat het Europese potentieel op dit gebied nog grotendeels onbenut is. Juist waar het gaat om het uitdragen van de kernwaarden van de rechtsstaat, heeft Europa niet alleen een enorm budget, maar ook veel kennis in huis. Dan moet de EU wel sneller reageren dan nu vaak het geval is, en vooral menskracht (waaronder juridische expertise) *stand-by* hebben.

Flexibiliteit, tijd en aandacht voor eigenheid – zo kunnen Voorhoeves conclusies worden samengevat. Operaties uit het verleden waren vaak 'too little, too late, too short, too fragmented and too foreign' (blz. 167). In het kijken naar de lessen hiervan is het boek naast veelomvattend vooral ook praktisch. Het gaat niet diep in op de vraag *waarom* toch de helft van de conflicten binnen vijf jaar weer oplaait, maar richt de aandacht op wat de internationale gemeenschap wél kan doen. Met hypothesen voor verder onderzoek, *checklists* voor analytici, aandachtspunten voor juridische experts, aanbevelingen voor politici en boodschappenlijstjes voor beleidsmakers. Zo zouden deze laatste snel moeten komen met een notitie over vredesopbouw, waarbij ook de ministeries van OCenW en Justitie betrokken zijn.

Al met al vormt het boek een heldere inleiding in het snelgroeiende aandachtsgebied van de vredesopbouw, waarin het militaire, de mensenrechten en het ontwikkelingsdenken elkaar treffen in een soms ondoorzichtig kluwen van termen en instituties (*Responsibility to Protect*, JSSR, ECHO, POW, IMDP). De mooi uitgevoerde kaders met een korte beschrijving van de belangrijkste *cases* op dit gebied bieden tegenwicht tegen het soms wat lineaire en schematische denken, net als de nadruk op het lokale perspectief. Alleen al om deze reden zou dit boek verplichte kost moeten zijn op de door de auteur bepleitte 'Hague Peace Academy'.

Barbara Oomen

Barbara Oomen is hoofddocente rechten aan de Roosevelt Academy, het *honours college* van de Universiteit Utrecht in Middelburg.

Rechtvaardigheid van de hedendaagse oorlog

Thijs Jansen, Janne Nijman & Jan Willem Sap (red.):

Burgers en Barbaren. Over oorlog tussen recht en macht; speciale (zomer)editie van Christen Democratische Verkenningen.

Amsterdam: Boom, 2007; 379 blz.; 24,90 euro;
ISBN: 90-8506-481-7

Deze bundel onder redactie van Jansen, Nijman en Sap stelt drie interessante en belangrijke vragen centraal: 1 Zijn oorlog en beschaving onverenigbaar?; 2 Kunnen we barbaarse praktijken bestrijden zonder zelf barbaar te worden?; en 3 In hoeverre zijn denktradities van oorlog en vrede nog relevant in een tijd waarin niet klassieke conflicten tussen staten, maar burgeroorlogen met grove mensenrechtenschendingen, genocide en gewelddadig terrorisme overheersen? In vijf delen levert een groot aantal geïnterviewden en auteurs bijdragen aan de reflectie op deze vragen. Deze aanpak, waarin verhaal en analyse en kortere en langere artikelen elkaar afwisselen, bevordert een rijk en breed inzicht en werkt uitstekend om de lezer te boeien.

Het *eerste* deel beoogt de nieuwe wereldorde in kaart te brengen en te beoordelen. Pierre Hassner stelt in een interview vast dat om de barbaar (terrorist) te weerstaan, we zelf barbaar worden, al bestaat er ook een trend tot voortgaande civilisatie van de oorlog. Rob de Wijk laat zich in een interview pessimistisch uit: er bestaat grote kans op mondiale destabilisering door terrorisme, brandstoffschaarste en klimaatverandering. Andrew Mack echter constateert in zijn artikel dat recent empirisch onderzoek op een lange-termijntrend van verminderd mondiaal geweld wijst; hij ziet daarom de toekomst zonniger

in. In postmoderne stijl betogen René ten Bos en Ruud Kaulingfreks dat we in de strijd tegen terrorisme en ander hedendaags geweld zullen ervaren dat het kwaad onszelf besmet: we zullen gaan lijken op wie we bestrijden, meer dan ons lief is.

Deel *twee* analyseert veranderingen in de internationale rechtsorde. Danilo Zolo geeft in een artikel en een gesprek met Norberto Bobbio een beschouwing van het denken van de Duitse rechtsfilosoof Hans Kelsen en diens grote invloed op de ontwikkeling van het internationale recht en de internationale rechtsorde. Heikelien Verrijn Stuart constateert in een interview dat het internationale strafrecht tegenwoordig tot een tegenmacht uitgroeit. Nico Schrijver laat in zijn artikel zien hoezeer de Verenigde Naties nationale soevereiniteit steeds meer zijn gaan verbinden met waarden en normen van vrede en veiligheid, humaniteit en duurzaamheid; mede hierom bieden de VN een goed, zo niet het enige forum voor een aanvaardbare en effectieve strategie voor terrorismebestrijding. Ruud Lubbers betoogt hoezeer ook een effectief tegengaan van kernwapenproliferatie een supranationale, VN-gestuurde aanpak vereist.

In het *derde* deel wordt naar aanleiding van de Nederlandse opstelling bij de Irak-oorlog ingegaan op de positie van Nederland in de internationale rechtsorde. Peter Kooijmans analyseert de passage in het regeerakkoord over de noodzaak van 'een adequaat volkenrechtelijk mandaat'; deze toevoeging lijkt de onuitgesproken les die deze Nederlandse regering heeft getrokken uit het debat over de legitimiteit van de Irak-oorlog, maar zij werkt eerder versluisend dan verhelderend. André Nollkaemper be-

toogt dat Nederland meehelpt aan de ondermijning van een internationale rechtsorde waarvan het lange tijd zelf voorvechter is geweest; ondanks de internationaalrechtelijke retoriek wijkt in het Nederlands buitenlands beleid recht steeds vaker voor macht. Jan Willem Sap echter stelt in zijn artikel dat de Verenigde Staten en Groot-Britannië goede politieke en morele redenen hadden voor de Irak-oorlog – redenen die juist kansen bieden het internationale recht te verbeteren. Minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen onderstreept in een interview de noodzaak van relativering van staatssoevereiniteit ten gunste van mensenrechtenbescherming: humanitaire interventies zonder VN-mandaat acht hij verdedigbaar in extreme gevallen.

Deel *vier* behandelt actuele vragen over de rechtvaardige oorlog. Wim Smit verdedigt de actualiteit van de criteria van de rechtvaardige oorlog, hoewel deze traditie louter gericht is op interstatelijke conflicten. Michael Walzer legt aan de hand van één van die criteria – discriminatie – uit waarom terrorisme moreel zo verwerpelijk is: terrorisme schendt het traditionele beginsel dat men gewone burgers en de gemeenschap waartoe zij behoren, zo veel mogelijk buiten de strijd moet houden. James Skillen beargumenteert waarom de Irak-oorlog geenszins aan de rechtvaardige-oorlogcriteria voldoet, zelfs indien het uiteindelijk resultaat in Irak positief zal uitpakken.

Deel *vijf* stelt religieuze visies centraal die het bestaansrecht van een rechtvaardige oorlog verdedigen. Henk Vroom leidt de discussie over de klassieke-oorlogvisies binnen het jodendom, het christendom, het hindoeïsme en de islam in. Vervolgens

worden die visies geanalyseerd in de artikelen van Tzvi Marx (jodendom), Fred van Iersel (westers christendom), Anand Bierdja (hindoeïsme) en Marzouk Aulad Abdellah (islam). Er blijkt een kloof te bestaan tussen de gedeelde, klassieke nadruk op terughoudendheid bij geweldgebruik enerzijds en een praktijk van religieus geweld anderzijds. Harrie Teunissen beklemtoont in zijn artikel dat de *Koran* niet gezien mag worden als een heilig boek van haat en geweld; in hun gedeelde, fundamentalistische visie op de *Koran* vormen zowel critici

van dé islam als radicale moslims een gevaar voor de democratie.

Vastgesteld kan worden dat de bundel erin is geslaagd zijn eigen doelstelling te verwezenlijken: het bieden van een geactualiseerde bestandsopname van het hedendaagse denken over oorlog en vrede, om zo bij te dragen aan een Nederlands internationaal-politiek debat waarin niet alleen plaats is voor recht, maar ook voor macht en moraal. Jammer is wel dat de redacteuren – die overigens een heldere inleiding op de thematiek verschaffen – geen poging

doen in een conclusie hun eigen vragen te beantwoorden of een aanzet hiertoe te geven. Niettemin biedt het door hen verzamelde, veelal hoogwaardige materiaal bruikbare aanzetten voor toekomstige initiatieven.

Menno R. Kamminga

Dr ir Menno R. Kamminga is universitair docent bij de afdeling Internationale Betrekkingen en Internationale Organisaties van de Rijksuniversiteit Groningen.

Centraal-Azië: nieuw toernooi der schaduwen?

Centraal-Azië: nieuw toernooi der schaduwen?

Bruno De Cordier: Blinde regen. Centraal-Azië in de frontlijn.

Gent: Academia Press, 2007 (herziene en geactualiseerde uitgave); 213 blz.; 20,- euro; ISBN: 978-90-382-1086-5

Tot aan het uiteenvallen van de Sovjetunie hadden weinigen gehoord van een land als Turkmenistan of Kazachstan. Ook al klinken de namen vandaag iets minder onbekend, de kennis erover is nog steeds bedroevend gering. Nochtans is de regio niet meer weg te denken wanneer het gaat over thema's die de krantenkoppen van vandaag beheersen: olie en gas, internationaal terrorisme, etnische spanningen, islamisme. En vooral de dans der rivaliserende grote mogendheden: Rusland, China en de Verenigde Staten. Volgens de meest volhardende pessimisten is de regio, Centraal-Azië, de kweekvijver voor een nieuw wereldwijd conflict. Bevindt Centraal-Azië zich inderdaad 'in de frontlijn'? Is het een tijdbom die tikkend een grootschalig conflict aankondigt?

In de tweede, geactualiseerde uitgave van *Blinde Regen. Centraal-Azië in de Frontlijn* geeft Bruno De Cordier, onderzoeker bij de *Conflict Research Group* aan de Universiteit Gent, een genuanceerd beeld van de enorme complexiteit die de regio kenmerkt. Het uitgangspunt van zijn verhaal is dat het weinig zinvol is de Centraal-Aziatische republieken van de voormalige Sovjetunie apart te bestuderen. De regio kan alleen begrepen worden als groter geheel, dat in de twintigste eeuw door 'toevallige' landsgrenzen verdeeld raakte. Naast de voormalige Centraal-Aziatische Sovjetrepublieken (Kazachstan, Oezbekistan, Kirgizië, Tadzjikistan, Turkmenistan) omvat het de 'Perzische knoop' rond Afghanistan en de grensgebieden van Pakistan en Iran. Verder is er de Chinese provincie Xinjiang (Oost-Turkestan), die van origine vooral door Moslim Oeigoeren bevolkt wordt. De Cordier kiest ervoor ook de ex-Sovjetrepublieken van de Kaukasus (Azerbeidzjan, Georgië en Armenië) in zijn beeld van 'Groter Centraal-Azië' op te nemen. Deze keuze is betwistbaar, gezien de betrekkelijk sterke Eu-

ropese oriëntatie van deze landen. Zo werden deze drie landen opgenomen in het Europese Nabuurschapsbeleid. Door de culturele affiniteiten, het belang van de olie- en gasreserves in het Kaspische Bekken en de vergelijkbare transitieproblemen, is deze keuze evenwel verdedigbaar.

Sinds het uiteenvallen van de Sovjetunie in 1991 zijn de kaarten in de regio grondig herschud. Bevolkingsgroepen die tientallen jaren door de Sovjetgrenzen van elkaar afgesneden waren, konden weer met elkaar in contact treden. De (grotendeels nieuwe onafhankelijke) landen bevonden zich in een ongekende geopolitieke situatie. Nieuwe kansen dienden zich aan, op handelsvlak bijvoorbeeld, maar ook nieuwe problemen en dreigingen. De ex-Sovjetrepublieken waren verlost van de directe Russische dominantie, maar evengoed afgesneden van de subsidies uit Moskou. Dit werkte een proces van verarming in de hand. Bovendien plaatsten de aanslagen van 11 september 2001 de regio in het middelpunt van de Amerikaanse oorlog tegen het terrorisme.

Donkere wolken boven Centraal-

Azië dus, maar voor De Cordier schijnt er ook zon dwars door de striemende regen (blinde regen). Hij brengt een genuanceerd verhaal, waarin hij de loodzware problemen en dreigingen niet uit de weg gaat, maar zich ook niet laat vangen in de gemakkelijke val van het doemdenken.

In het inleidende hoofdstuk bakent de auteur de regio geografisch en historisch af en belicht hij kritisch het belang van olie en aardgas in de regio. Daarna volgt het boek eigenlijk twee grote lijnen. Het tweede hoofdstuk gaat vooral over de rol en de belangen van de grote drie in de regio: Rusland, China en de Verenigde Staten. Het derde en meest uitgebreide hoofdstuk geeft een overzicht van de fundamentele (soms vermeende) breuklijnen en uitdagingen: territoriale geschillen, drugshandel, clan- en stammenpolitiek, het islamisme, etnisch separatisme. Wanneer hij die thema's behandelt, maakt De Cordier ook een reis door verscheidene delen van Groter Centraal-Azië. Zo komen Afghanistan, Oezbekistan, Tsjetsjenië, Xinjiang en Zuid-Ossetië uitgebreid aan bod. Dit is op zich zelf een wat gewaagde formule, maar geslaagd: het houdt het boek erg levendig en afwisselend.

De Cordier vat de uiterst complexe evolutie in een bijzonder ingewikkelde regio samen in een leesbaar verhaal. Het boek is geen puur academisch werk. Ook al is het gebaseerd op solide gegevens en een grondige kennis van de regio, toch is het doorspekt met zijn persoonlijke, vaak anekdotische, ervaringen, gedestilleerd uit zijn reizen en zijn verblijf in de regio. Het is niet de visie van een afstandelijke buitenstaander, maar van iemand die zijn oor te luisteren heeft gelegd bij de bevolking uit de diverse etnische groepen, de diverse sociale lagen. Voor wie niet *per se* een boek wil lezen dat aan rigide acade-

mische criteria beantwoordt, zal dit als een pluspunt ervaren worden. Er wordt over deze regio immers te vaak geschreven in het kader van grootse internationale bespiegelingen, een nieuw 'groot spel' rond energie en strategische belangen, en te weinig aandacht besteed aan de *interne complexiteit* en de sociale verschuivingen binnen de samenlevingen van de afzonderlijke landen.

De Cordier doet dat wel en ziet hierbij niet zozeer de verpaupering als de grootste bedreiging, maar volgt wel met belangstelling de generatietechnische verschuivingen en onvrede bij bepaalde sociale groepen: zij die het communisme bewust meemaakten; de nieuwe generatie, die aan uiteenlopende invloeden bloot staat, de arbeidsmigranten in Rusland; jongeren uit de hogere sociale klassen. Het belang van de radicale islam minimaliseert De Cordier. Hij beschrijft op overtuigende wijze dat het gevaar van het islamisme vooral als alibi wordt gebruikt om bepaalde machthebbers in het zadel te houden. Een opleving van de islam is er ongetwijfeld, maar hij schat de steun voor de radicale islam als beperkt in.

Dit boek heeft de verdienste op een genuanceerde, gefundeerde en toch leesbare manier de talrijke dimensies van een complexe regio te belichten. In het Nederlandse taalgebied is dit een unieke prestatie. *Blinde regen* geeft een goed beeld van wat zich in Groter Centraal-Azië afspeelt. Dat de auteur zijn eigen veldervaring in zijn analyse inbrengt, is verrijkend. Het boek is geïllustreerd met interessant, ten dele uniek historisch, fotomateriaal. Zelf had ik graag een uitgebreidere literatuurlijst in het boek gezien. Ook een index zou erg handig zijn geweest.

Maar om terug te keren naar de openingsvraag: worden we in Centraal-Azië tegenwoordig gecon-

fronteerd met een nieuwe versie van het 'grote spel' van de tweede helft van de negentiende eeuw? Toen rivaliseerden Rusland, Groot-Britannië en China niet aflatend met elkaar over macht en geopolitieke invloed in Centraal-Azië. Deze confrontatie was mede het gevolg van de Britse en Russische koloniale expansie, die in het hart van Azië tot een strijd leidde voor de controle van het niemandsland tussenin. De creatie van Afghanistan als bufferstaat is er nog een tastbaar gevolg van.

Thans wordt Centraal-Azië opnieuw geconfronteerd met 'het tornooi der schaduwen', zoals de Russen het 'grote spel' noemen (blz. 58). De inzet is niet dezelfde: het gaat thans niet over koloniale expansie, maar vooral over controle over energievoorraden en pijpleidingen. Bruno De Cordier beseft dat Centraal-Azië maar één van de frontlijnen is tussen de grote mogelijkheden van vandaag, maar wel één die 'een vergaand effect zal hebben op het globale conflictlandschap van de toekomst omdat het één van de weinige zones is waar zowel Rusland, de VS als China met economische én militaire expansie bezig zijn' (blz. 62). Deze vaststelling verantwoordt het belang van boeken als deze en nodigt ons uit de regio met verhoogde belangstelling te volgen.

Tom Casier

Tom Casier is universitair docent aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht.

Amerika's topbankier blikt terug

Amerika's topbankier blikt terug

Alan Greenspan: Een turbulente tijd, een leven in dienst van de economie.

Amsterdam: Balans, 2007; 608 blz.; 29,50 euro;
ISBN: 978-90-501-8867-8

Greenspan was als voorzitter van de *Federal Reserve* van 1987 tot 2006 de invloedrijkste economische bewindspersoon in de wereld. Wanneer hij in de openbaarheid trad, deed hij dat altijd op een sfnachtige, zo niet saaie manier, in een jargon dat geheel paste bij zijn status van 's werelds belangrijkste centrale bankier: ieder woord werd gewogen, want een miskleun zou de financiële markt onmiddellijk op tilt brengen. Dat is geen prettig vooruitzicht als men een boek moet lezen van zo'n 600 bladzijden. Toch is *Een turbulente tijd* een boeiend boek geworden. De eerste twaalf hoofdstukken zijn memoires, de volgende dertien zijn opstellen over vraagstukken die in de naaste toekomst een oplossing vergen, zoals de vergrijzing.

De *memoires* beginnen met een inkijkje in de persoonlijke ontwikkeling van Greenspan: van klein joch tot aankomend bedrijfseconoom, met een grote voorliefde voor cijfers en statistieken. Als jongeman wilde hij helemaal niets te maken hebben met economische vraagstukken; zijn voorkeur ging uit naar de saxofoon. Hij speelde met Stan Getz, maar toen hij inzag dat hij zelfs met veel oefenen nimmer het niveau van deze beroemde saxofonist kon bereiken, is hij maar bedrijfseconomie gaan studeren, zodat hij belastingformulieren van de orkestleden kon invullen. Later studeerde hij economie aan *Columbia University*, waar Arthur Burns zijn inspirator was. Dat was in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog, toen

Keynes' *General Theory* buitengewoon populair was, omdat daarin werd uiteengezet dat economisch beleid ertoe doet. Nooit meer een grote depressie! Greenspan was niet geïmponeerd door het door Keynes voorgestane beleid. Zijn voorkeur ging uit naar de wiskunde van Keynes, een vrij onbegrijpelijke opmerking, aangezien er niet veel wiskunde in de *General Theory* staat.

Na zijn opleiding gaat hij werken bij een bank als statistisch analist. Vervolgens begint hij met een compagnon een adviesbureau dat opdrachten voor grote bedrijven verwierf. Hier werd de basis gelegd voor de verwevenheid van Greenspan met het bedrijfsleven, waarin hij menige bestuursfunctie vervulde. Een derde element, dat naast zijn muzikaliteit en opleiding tot econoom in zijn ontwikkeling een belangrijke rol heeft gespeeld, is zijn deelname aan een discours onder leiding van de schrijfster-filosofe Ayn Rand. Zij verkondigde het objectivisme, waarin de nadruk ligt op de rede, individualisme en verlicht eigenbelang. Objectivisten waren pleitbezorger van het kapitalisme met zo min mogelijk staatsbemoeienis.

Deze filosofische achtergrond speelt in zijn memoires en opstellen een sleutelrol. Het hele boek is doordrenkt van een voorkeur voor het vrije-marktmechanisme. Eigenlijk zijn er maar twee economen die Greenspan adoreert: Adam Smith, de grote bevorderaar van dat vrije-marktmechanisme; en Joseph Schumpeter, die het begrip 'Creative Destruction' ingang deed vinden. De belangrijkste bron van groei en welvaartsvermeerdering zijn innovaties, maar dan moeten verouderde industrieën wel plaatsmaken voor nieuwe en daar-

tegen moet de overheid vooral niets doen. Greenspan spreekt herhaaldelijk over de 'stress' die inherent is aan het kapitalisme, een stelsel dat hij superieur acht ten opzichte van ieder ander stelsel, inclusief die vormen van verlicht kapitalisme zoals gebaseerd op het gedachtengoed van de *Fabian Society*. Men kan het daarmee eens of oneens zijn, maar Greenspan's boek is geen saai epistel van een centrale bankier die alleen maar denkt in termen van inflatie, rente, groeivoeten en wisselkoersen. Greenspan toont een zeer brede belangstelling, ook voor vraagstukken die buiten het strikte gebied van het toezicht van een centrale bankier liggen.

De andere hoofdstukken met herinneringen bevatten een overzicht van zijn deelname aan het besluitvormingsproces in Washington. Die begint bij het lidmaatschap van de campagne staf van Nixon en het voorzitterschap (1974-1977) van de Raad van economische adviseurs onder Nixon en Ford. Greenspan is opvallend kritisch over Nixon en des te lovender over Ford. Het beleid van Ford werd gekenmerkt door een terughoudende begrotingspolitiek en forse deregulering. Ford voorzag menig wetsvoorstel van *Capitol Hill* dat neerkwam op een ongedekte cheque, van een veto. Dat maakte deze man, die slechts beperkte oratorische kwaliteiten had, tot één van de beste Amerikaanse presidenten, althans in de ogen van Greenspan.

Opvallend is dat Greenspan uiterst kritisch is over het beleid van de twee latere Republikeinse presidenten die hij als voorzitter van de centrale bank heeft meegemaakt: vader en zoon Bush. Tijdens de regering-Carter stond de Republikein Greenspan uiteraard aan de zijlijn in Washington, maar

niet in New York. Hij hervatte zijn advieswerk en beklede talloze commissariaten bij grote en belangrijke bedrijven. Die betrokkenheid bij het bedrijfsleven staat beschreven in het hoofdstuk 'Ambteloos burger'. Duidelijk is dat Greenspan hoog scoorde op de lijst van invloedrijke personen. Des te meer valt op dat hij zich toch laat overhalen terug te gaan naar Washington, maar nu als opvolger van Paul Volcker, op verzoek van president Reagan en zijn companen Baker en Howard.

Onmiskenbaar is dat het met de Amerikaanse economie goed is gegaan in de periode dat Greenspan voorzitter was van de Fed. De inflatie was laag, terwijl de economische groei zeer bevredigend was – zeker in vergelijking met Europa. Toch deden zich onder het bewind van Greenspan crises op de aandelenbeurs voor. Een aantal malen spatte de luchtballon op *Wall Street* uiteen. Onder het economenvolk wordt wel gesteld dat Greenspan de rentevoet te laag heeft gehouden, waardoor er op de beurs een hype ontstond die zijn weerga niet kende. Greenspan gaat op die kritiek niet of nauwelijks in. Hij stelt dat als de beleggers op de aandelenbeurs of de huizenmarkt eenmaal de kolder in de kop hebben, daaraan niets meer is te doen. Hierin kan hij gelijk hebben. Ook mensen vertonen soms een kuddegedrag; waar het op aankomt, is dat je moet vermijden dat een dergelijk gedrag ontstaat. Juist op die vraag gaat Greenspan niet in en dat is een tekortkoming in het boek. Zelfkritiek is voor iedereen lastig, dus ook voor Greenspan.

Greenspan is dus opvallend kritisch over het beleid van vader en zoon Bush. Vooral de huidige president krijgt er fors van langs op het gebied van het belasting- en uitgavenbeleid van de federale overheid. Het komt mij voor dat Greenspan hier niet erg

evenwichtig is. Onder Reagan nam het begrotingstekort ook geweldig toe, vooral door de invloed van de zg. aanbodeconomen. Daarover vindt men in het boek ten onrechte geen kritisch woord. Waarschijnlijk komt dat doordat Reagan hem heeft gevraagd voor de zeer eervolle positie van voorzitter van de Fed en evenzeer doordat hij een stevige persoonlijke band had met Reagan. Dat was niet het geval met vader en zoon Bush.

Buitengewoon interessant is wat er onder het bewind van Clinton gebeurde. Op volstrekt onverwachte wijze verkeerde het begrotingstekort in een aanzienlijk overschot. Dat verbaasde iedereen, ook mij. Greenspan merkt op dat dit onverwachte overschot achteraf te verklaren is door de geweldige stijging van de belastingontvangsten, die voortvloeide uit de dot.com-hype omstreeks de eeuwwisseling. Toen stegen de inkomens en vermogens van een deel van de Amerikaanse bevolking, en dus de belastinginkomsten, razendsnel. Greenspan maakte zich zorgen over wat met die overschotten moet worden gedaan en welke de gevolgen zijn voor het monetair beleid van de Fed als er geen staatsschuld meer is. Wat doe je met je rentebeleid en je open-marktpolitiek (aan- en verkoop van staatsobligaties om er de geldhoeveelheid mee te beïnvloeden) als er geen staatsobligaties meer zijn?

Onder Bush jr veranderde dat echter snel. Hij had in zijn verkiezingscampagne allerlei geldverslindende beloften gedaan, die hij tijdens zijn presidentschap gestand deed. Greenspan merkt op dat hij zich als libertijnse republikein schaamt voor de veranderde opvattingen binnen de Republikeinse partij. Populisme voert te veel de boventoon.

Het tweede deel bevat opstellen over zeer uiteenlopende onderwerpen, die niet voor iedereen even

interessant zullen zijn. Zij gaan bijv. over universele wetten van de economische groei, waarin Greenspan voorkeur voor de kapitalistische markteconomie nog eens uitvoerig uit de doeken wordt gedaan. Dat zou verplichte literatuur moeten zijn voor linkse politici. Maar de opstellen gaan ook over de gang van zaken in Rusland, China, de soorten van kapitalisme, *corporate governance*, de energiecrisis op lange termijn, het vergrijzingsvraagstuk in Amerika en de rol van onderwijs in bestrijding van de door globalisering toegenomen inkomensongelijkheid. Die hoofdstukken zijn het lezen meer dan waard, maar het voortdurend pleidooi voor een vrije-markteconomie gaat wel snel vervelen. Hier zou een wat grondiger redactie van de tekst geen kwaad hebben gekund. Niettemin raakt men onder de indruk van de breedte en diepgang van de kennis en ervaring van Greenspan.

Tot slot enige kritische opmerkingen over de Nederlandse versie van Greenspan's boek. In de Nederlandse versie ontbreekt het zakenregister en staan de voetnoten niet onderaan de bladzijde, maar aan het einde van het boek. De Nederlandse versie bevat een uitermate lovende inleiding over de Europese Centrale Bank. Die is volgens Greenspan uitsluitend te danken aan de huidige president Jean-Claude Trichet. Duisenberg wordt niet eens genoemd. Die inleiding is kennelijk bedoeld om de verkoopcijfers in Europa te stimuleren, maar zij is een onevenwichtige en overbodige toevoeging.

Nog ernstiger is de kwaliteit van de vertaling. Dat de Nederlandse uitgever zich bij de vertaling enige vrijheden veroorlooft, kan nog wel worden gerespecteerd, maar er zijn in het vertaalwerk notoire fouten gemaakt. Ik zal u niet vermoeien met een opsomming van deze fouten,

maar mij ergerden ze zodanig, dat ik toch maar de Amerikaanse versie heb gekocht. Die kan ik zeer aanbevelen, voor economen, maar ook voor historici, politicologen en studenten

amerikanistiek. Dan hoeft men zich niet te storen aan kromme en zelfs foute vertalingen.

Henk de Haan

Prof.dr Henk de Haan is emeritus hoogleraar internationale economische betrekkingen aan de Rijksuniversiteit Groningen en voormalig lid van de Tweede Kamer voor het CDA.

Handboek internationaal recht als verzameling in delen

Nathalie Horbach, René Lefeber & Olivier Ribbelink (red.):

Handboek Internationaal Recht.

Den Haag: T.M.C. Asser Press, 2007; 900 blz.; 115,- euro; ISBN: 978-90-6704-247-5

We hebben er lang op moeten wachten, maar nu is het er: het Nederlandstalige *Handboek Internationaal Recht* (het *Handboek*). Dit boek is een bijzondere prestatie en verenigt de *crème de la crème* van de Nederlandse beoefenaren van het internationale recht. Alleen al hierom heeft het boek grote waarde: bij ieder onderwerp is de expert op dat specifieke terrein aan het woord, wat garant staat voor de inhoudelijke kwaliteit van de afzonderlijke hoofdstukken. Om een aantal voorbeelden te geven: het hoofdstuk over vreedzame geschillenbeslechting is geschreven door Pieter Kooijmans, voormalig rechter bij het Internationaal Gerechtshof, en Arthur Eyyfinger, in het verleden ook verbonden aan dit Hof; het hoofdstuk over het recht van de zee is geschreven door twee leden van het Netherlands Institute for the Law of the Sea, Alfred Soons en Alex Oude Elferink; en Jhr. de Villeneuve, de co-auteur van het hoofdstuk over het recht van internationale waterlopen, is verbonden aan het ministerie van Verkeer en Waterstaat en persoonlijk betrokken geweest bij de totstandkoming van een aantal verdragen over dit onderwerp. Andere auteurs bezetten

een leerstoel over het onderwerp van 'hun' hoofdstuk of zijn de auteur van gezaghebbende publicaties betreffende dit onderwerp.

De onderwerpen van het boek zijn divers en beslaan het grootste gedeelte van het internationale publiekrecht. Het begint met algemene leerstukken van het volkenrecht, zoals bronnen, rechtssubjecten en jurisdictie, om via onderwerpen als staatsaansprakelijkheid en geschillenbeslechting te eindigen met inhoudelijke hoofdstukken van het volkenrecht, waaronder mensenrechten, zeerecht; en opvallend genoeg komt ook het ruimterecht aan bod. Het is welhaast onmogelijk een gedetailleerde inhoudelijke bespreking van dit boek te geven; doordat ieder hoofdstuk geschreven is door iemand anders, biedt het boek géén uniforme visie op het internationale recht als geheel. Deze recensie is dan ook beperkt tot een bespreking van de ambities van het boek, zijn structuur en de keuze van onderwerpen.

In het voorwoord blijkt dat het een aantal doelstellingen heeft. Om te beginnen beoogt het boek een gat te vullen in de Nederlandse markt dat zou bestaan tussen de handboeken voor studenten (zoals de boeken van Kooijmans, Nollkaemper, en Werner en Wessel), die te weinig gedetailleerd zijn, en uitgaven zoals *International Law in the Netherlands* en series als het *Netherlands Yearbook of International Law*, die te gedetailleerd zijn en

geen algemeen overzicht bieden. Ten tweede is het nadrukkelijk de bedoeling dat de positie van Nederland telkens benadrukt wordt en dat hiertoe in ieder hoofdstuk voorbeelden uit de Nederlandse rechtspraak besproken worden, aldus het voorwoord (blz. VII).

Het is zonder meer waar dat een algemeen maar niet eenvoudig handboek in het Nederlands ontbrak. In dit opzicht verschilde de Nederlandse markt van de Engelstalige en Franse.¹ In zekere zin verenigt het *Handboek* een aantal kwaliteiten van de Engelstalige boeken. Net als Evans' *International Law* is het *Handboek* niet door één auteur geschreven, en net als Shaws *International Law* is er veel aandacht voor de nationale praktijk. Het nadeel van dit laatste is meestal dat het weinig waarde heeft voor een lezer die niet bekend is met het stelsel dat ten grondslag ligt aan deze nationale praktijk of die er niet bijzonder in geïnteresseerd is. Dit nadeel speelt duidelijk bij Engelstalige en tot op zekere hoogte bij Franstalige boeken, die veelal ook buiten het land van herkomst gebruikt worden, maar niet – of in veel mindere mate – bij het *Handboek*.

De doelgroep van het *Handboek* is in ieder geval Nederlandstalig, met als gevolg dat zowel de interesse in de Nederlandse praktijk als enige voorkennis van het Nederlandse stelsel aangenomen mag worden. Het *Handboek* vormt in dit opzicht een duidelijke verrijking van de bestaande

literatuur. De toevoeging van de voorbeelden uit de Nederlandse praktijk in de vorm van een aparte paragraaf in een groot aantal hoofdstukken over doorwerking in Nederland, maar ook door veelvuldige verwijzing naar Nederlandse jurisprudentie, Kamerstukken en stukken van Nederlandse adviesorganen, werkt daarnaast verhelderend. Om een aantal voorbeelden te geven: in de hoofdstukken over internationaal recht en nationaal recht, jurisdictie en humanitair recht wordt telkens een aparte paragraaf gewijd aan Nederlandse wetgeving en jurisprudentie, besteedt het hoofdstuk over immuniteiten uitgebreid aandacht aan de Nederlandse staatspraktijk en wordt in de hoofdstukken over internationaal strafrecht en zeerecht veelvuldig verwezen naar Nederlandse Kamerstukken en wetgeving.

Structuur

Het *Handboek* heeft een traditionele structuur, met een logische volgorde van onderwerpen. De verdeling van de onderwerpen over de hoofdstukken en de keuze van bepaalde onderwerpen ten koste van andere roepen wel wat vragen op. Hier volgt een aantal opmerkingen over de gekozen structuur. Een deel van de minder sterke kanten van het *Handboek* in dit opzicht vloeit waarschijnlijk voort uit het feit dat ieder hoofdstuk geschreven is door iemand anders. De coördinatie van het geheel ligt dan in handen van de eindredactie, maar haar mogelijkheden tot redactie ten gunste van coherentie zijn niet onbeperkt. Mijn opmerkingen over de structuur richten zich op twee elementen: de verhouding en het samenspel tussen afzonderlijke hoofdstukken en de balans die gevonden is in de keuze voor de onderwerpen.

Een goed voorbeeld van een minder overtuigend samenspel betreft de

hoofdstukken 10, 11 en 12.² Waar de meeste handboeken de handhaving van internationaal recht onderverdelen in maatregelen zonder geweld, maatregelen met geweld en juridische geschillenbeslechting, heeft het *Handboek* een andere indeling: vreedzame geschillenbeslechting (inclusief de juridisch bindende mechanismen) en internationale rechtshandhaving (inclusief vrede en veiligheid en gebruik van geweld). Deze verdeling is verdedigbaar, maar leidt enigszins tot verwarring. Het voordeel is dat er een helder overzicht geboden wordt van de mechanismen voor geschillenbeslechting, variërend van onderhandeling tot de gang naar het Internationaal Gerechtshof. Ook krijgt het onderwerp (economische) sancties een duidelijke plaats bij de rechtshandhaving.

De verwarring ontstaat doordat de scheiding tussen geschillenbeslechting en rechtshandhaving niet zo helder is als het lijkt. Ten eerste geschiedt rechtshandhaving ook door middel van geschillenbeslechting. Een staat die zich in zijn rechten geschonden ziet, bijvoorbeeld doordat deze het onderwerp is van een gewapende aanval, heeft een heel scala aan mogelijkheden om het recht te laten gelden: zelfverdediging, maar ook de gang naar de VN-Veiligheidsraad of het Internationaal Gerechtshof. Een belangrijker bezwaar tegen deze indeling is, ten tweede, de (afwezigheid van de) relatie met staatsaansprakelijkheid. Het hoofdstuk over staatsaansprakelijkheid behandelt vanzelfsprekend het onderwerp tegenmaatregelen (*countermeasures*). Dit onderwerp hoort echter ook thuis bij de rechtshandhaving, maar wordt daarin niet genoemd. Het hoofdstuk over *rechtshandhaving* gaat namelijk eigenlijk over vrede en veiligheid, met nadruk op de rol van de VN hierin: het behandelt (kort) het gebruik van ge-

weld en zelfverdediging, maar vooral *peacekeeping* en sancties uitgevaardigd door de VN-Veiligheidsraad. Dit is een veel nauwer onderwerp dan de titel doet vermoeden, terwijl het hoofdstuk een van de langste is in het *Handboek*.

Het hoofdstuk over geschillenbeslechting is dan weer breder dan verwacht: het behandelt ook (zij het in wel erg kort bestek) de diplomatieke bescherming, wat dan weer beter op zijn plaats zou zijn in een hoofdstuk over staatsaansprakelijkheid. Het gevolg hiervan is bijvoorbeeld dat een lezer op zoek naar de regels over vrede en veiligheid in eerste instantie niet weet waar hij zoeken moet en dat een lezer die geïnteresseerd is in sancties de indruk krijgt dat deze altijd plaatsvinden in het kader van de VN, terwijl deze ook door afzonderlijke staten als tegenmaatregel genomen kunnen worden. Hier toont zich duidelijk het nadeel van verscheidene auteurs. Een uniformere visie had dit kunnen voorkomen.

Bij het samenstellen van een handboek over internationaal recht is een van de eerste vragen altijd welke onderwerpen wel en welke onderwerpen niet opgenomen worden. De kunst is een balans te vinden tussen diepgang en volledigheid. Het *Handboek* is hier tot op zekere hoogte in geslaagd. Zonder een onbruikbaar dik boek te zijn geworden, bestrijkt het de belangrijkste onderwerpen en zijn er geen onverdedigbare lacunes. Toch valt er over de balans wel het één en ander op te merken. In het voorwoord vermelden de redacteurs dat, helaas, 'de toekenning van nationaliteit, de behandeling van vreemdelingen, de verkrijging van grondgebied en het internationale privaatrecht' als thema's ontbreken en de suggestie wordt gewekt dat dit te wijten is aan de beoogde auteurs van deze hoofdstukken (zie Voorwoord Redactie, blz. IX). Hoe-

wel een aantal van deze onderwerpen gemakkelijk toegevoegd had kunnen worden aan bestaande hoofdstukken, doet dit geen wezenlijke afbreuk aan het boek als geheel.

Opmerkelijker is de onevenwichtigheid tussen de hoofdstukken, vooral in het licht van de genoemde lacunes. Zo is er een lang hoofdstuk over staatsimmunitet; het wordt gevolgd door een hoofdstuk over diplomatiek en consulaire recht, waarin de diplomatieke immuniteiten aan bod komen; samen zijn deze twee goed voor bijna 80 bladzijden. Ook worden luchtrecht, ruimterecht, het recht van internationale waterlopen en het wapenbeheersingsrecht in aparte hoofdstukken behandeld. Dit soort onderwerpen wordt weliswaar in wel meer handboeken gescheiden, maar het is in het *Handboek* des te opvallender in verhouding tot de lengte van andere onderwerpen. Het hoofdstuk over staatsaansprakelijkheid is daarbij vergeleken erg kort, zeker als men bedenkt dat het dus niet de behandeling van vreemdelingen bevat. Ook het hoofdstuk over het recht der internationale organisaties is kort en behandelt niet apart de structuur van de VN, wat op zich zelf geen bezwaar

is, ware het niet dat dit onderwerp nergens terugkomt. Sommige VN-activiteiten komen weliswaar in vele hoofdstukken aan bod, maar dit wordt niet altijd duidelijk in een institutioneel kader geplaatst. Aan het Internationaal Gerechtshof worden niet meer dan 10 pagina's besteed; aan proliferatie van internationale tribunalen geen enkele. Immigratierecht of vluchtelingenrecht, voor Nederland toch ook niet onbelangrijk, zijn ook onderwerpen die niet behandeld worden.

Zoals gezegd zijn deze keuzen verdedigbaar en ligt de waarde van het boek eerder in wat er *wel* dan in wat er *niet* behandeld wordt. Het resultaat neigt echter toch meer naar een bundel *capita selecta* dan naar een handboek waarin een inhoudelijke volledigheid gepresenteerd wordt. De volledigheid in het *Handboek* is er eerder één *ratione personae*: het verenigt vrijwel alle Nederlandse geleerden op het gebied van het internationale recht. Dit was wellicht niet de bedoeling, maar wel een interessant resultaat: het vertegenwoordigt de bestaande doctrine op het gebied van het internationale recht en combineert dit met de Nederlandse praktijk.

Dit maakt dat het *Handboek*, de bovengenoemde kritiek ten spijt, een prachtig boek is en een waardevolle toevoeging aan de bestaande literatuur.

Noten

- 1 In het Engels: Ian Brownlie (*Principles of Public International Law*, 2003); Malcolm Evans (*International Law*, 2006); en Malcolm Shaw (*International Law*, 2003). In het Frans: Patrick Daillier & Alain Pellet (*Droit International Public*, 2002); Jean Combacau & Serge Sur (*Droit International Public*, 2006); en Pierre Marie Dupuy (*Droit International Public*, 2006).
- 2 Een ander voorbeeld is overigens het onderwerp 'staten', dat zowel in hoofdstuk 2, onder rechtssubjecten, als apart in hoofdstuk 6 behandeld wordt, zonder dat er een duidelijk verband tussen deze twee hoofdstukken is gecreëerd.

Annemarieke Vermeer-Künzli

Annemarieke Vermeer-Künzli is verbonden aan de afdeling Internationaal Publiekrecht van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden.

Vlaamse, Waalse en Belgische identiteit

Jan Franssen:

Herdenking, verbeelding en identiteit. Nationale feestdagen en de mythes van het taalpolitieke conflict in Brussel, 1945-1995.

Brussel: VUB Press, 2007; 285 blz.; 21,- euro;
ISBN: 978-90-5487384-6

'Elke politieke, sociale of andere stroming is myte-scheppend. Ze creëert haar eigen geïdealiseerd beeld, samen met de karikatuur van de tegenstander: dat zijn zelfs haar twee

scherpste wapenen.'¹ Deze woorden van Lode Wils, een toonaangevend historicus van de Vlaamse Beweging, geven perfect de toon aan voor een bespreking van het boek *Herdenking, verbeelding en identiteit* van Jan Franssen. Het boek is het resultaat van Franssens doctoraatsonderzoek bij professor Els Witte, kenner bij uitstek van de Belgische politieke geschiedenis en zelf de drijvende kracht achter de reeks *Brusselse Thema's* van de Vrije Universiteit Brussel. In zijn onderzoek

analyseerde Franssen de thema's en organisatorische achtergronden bij de diverse belevingen van (taalgebonden) collectieve identiteiten in de naoorlogse Belgische hoofdstad. Dit perspectief laat de auteur enerzijds toe op een aanschouwelijke manier de complexiteit en gelaagdheid die eigen is aan collectieve identiteiten te analyseren. Anderzijds verduidelijkt hij de nauwe relatie tussen de politieke achtergrond en de wereld van symbolen en identiteitsbeleving.

De auteur vangt aan met een presentatie van de belangrijkste theoretische scholen betreffende nationalisme en (politieke) collectieve identiteiten. Hij plaatst daarbij twee polen tegenover elkaar, namelijk de auteurs die een 'constructivistische' visie hanteren, versus de aanhangers van het etno-symbolisme. Het *constructivisme* ligt in de lijn van auteurs die nationalisme als een product van de moderniteit beschouwen. Nationalisme is dan een bijproduct van de economische en politieke transformaties sinds 1800 die geleid hebben tot de moderne samenleving. Eric Hobsbawm sprak in dat opzicht van het uitvinden van tradities ('invention of tradition') als een middel om controle te verkrijgen over nationale identiteitsvorming. De *etnosymbolische school* benadrukt echter de continuïteit met premoderne uitingen van identiteitsbelevingen. Er kan voor deze auteurs geen sprake zijn van een loutere 'uitvinding' van tradities. Integendeel, *hernieuwde tradities* berusten volgens hen op een residu van *bestaande identiteiten*. Jan Franssen komt in zijn onderzoek tot de – niet bijster verrassende – conclusie dat de realiteit elementen uit beide stromingen verenigt.

De eigenlijke presentatie van Franssens onderzoeksresultaten is een drieluik. Achtereenvolgens behandelt hij (de chronologie volgend) de beleving van de Belgische, de Vlaamse en de Franstalige vormen van politieke identiteitsverbeelding. Daarmee vertelt het boek in feite het verhaal van de Belgische taalpolitieke strubbelingen, maar dan vanuit een nieuwe invalshoek. Sinds het ontstaan van België fungeren de gebeurtenissen van 1830-1831 (revolutie, begin van de Belgische monarchie) als de hoeksteen van de 'Belgische' identiteitsbeleving in het Brussels. Herdenkingen van de beide wereldoorlogen komen daar in de loop van de twintigste eeuw bij. De

(Franstalige) gemeentelijke politieke elite is telkens nauw betrokken bij de organisatie.

Aan het einde van negentiende eeuw, mede door de democratisering van het stemrecht (1894), krijgt de Vlaamse beweging een voldoende kritische massa om zich rond een eigen 'nationaal' identiteitssymbool te mobiliseren. Het betreft de herdenking van de Guldensporenslag (1302), een confrontatie tussen de Franse koning en het graafschap Vlaanderen. Ironisch genoeg startte de 'herontdekking' van 1302 begin negentiende eeuw met een Belgisch perspectief, als een gepaste illustratie van de eeuwenoude 'Belgische' vrijheidsdrang. Geleidelijk gaf de Vlaamse beweging een nieuwe politieke invulling aan een bestaande mythe: een symbool van verzet tegen verfransing.

Een nieuwe reactie kon niet uitblijven. De eerste successen van de Vlaamse beweging effenden de weg voor een 'Waalse beweging' (Nederlandsonkundige ambtenaren hadden veel te vrezen bij verdere vernederlandsing van het Vlaamse openbare leven). De *Mouvement Wallon* zou op haar beurt een ander 'Belgisch' symbool herdefiniëren. De nationale revolutie van 1830 werd door de Waalse beweging tot een Waalse revolutie omgevormd, een Franstalige revolutie tegen een Nederlandse monarchie als symbool voor de politieke strijd van de Waalse beweging tegen de taaleisen van de flaminganten.

Constructivisme (het herontdekken van 1302 naargelang de politieke achtergrond) en etno-symbolisme (teruggrijpen naar een eeuwenoude gebeurtenis, accentueren van continuïteit en het herinterpreteren van 1830) vloeien inderdaad in elkaar over. De auteur wijst er ook veelvuldig op hoe de politieke macro-evoluties telkens heel concrete gevolgen genereren. De federalisering van België

nootte tot een andere 'multiculturele' invulling van de *Belgische* herdenkingen, terwijl de daarbij in het leven geroepen *Vlaamse* en *Franstalige* politieke structuren hun greep op dergelijke herdenkingen zijn gaan verstevigen. Er kan hier slechts een tip van de sluier worden opgelicht, want de auteur gaat veel dieper in zijn analyse.

De drie collectieve identiteiten worden immers ook weer op diverse manieren geïnterpreteerd en herdacht, naargelang de politieke actualiteit of ideologische achtergrond. Franssen gaat deze complexiteit niet uit de weg, integendeel. Voor een lezer die niet direct vertrouwd is met de finesses van de Belgische politiek, ligt hierin ook de grootste uitdaging, want het is niet altijd een gemakkelijke klus het totaalbeeld te behouden in het kluwen van groepen, organisaties en herdenkingen die in het boek de revue passeren. Maar wie zich verder wil verdiepen in de byzantijnse achtergronden en de gevoelige thema's van de Belgische taalproblemen, zal zeker niet teleurgesteld worden.

Noot

- 1 Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven: Davidsfonds, 1974, blz. 7.

Frederik Verleden

Frederik Verleden is verbonden aan het Centrum voor Politicologie van de Katholieke Universiteit Leuven.

Onze eigen geheime dienst in Koude-Oorlogstijd

Dick Engelen:

Frontdienst. De BVD in de Koude Oorlog.

Amsterdam: Boom, 2007; 315 blz.; 24,50 euro (hardcover);

ISBN: 978-90-8506-513-5

De vroegere Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) was géén organisatie die gretig elke kans aangreep om zijn bevoegdheden uit te breiden ten koste van de grondwettelijke vrijheden van Nederlandse burgers. Dat is een belangrijke boodschap uit *Frontdienst*. Als voorbeeld van die terughoudende opstelling van de BVD zou men de aarzelingen kunnen noemen die het toenmalige hoofd van de dienst (HBVD), Pieter de Haan, in de eerste helft van de jaren tachtig uitte ten aanzien van de bemoeienis van zijn organisatie met het politiek activisme in Nederland in de gedaante van de antikernenergie- en kraakbeweging. De Haan bracht zijn bezwaren naar voren tegenover de toen net aangetreden minister van Binnenlandse Zaken Rietkerk, die uit hoofde van zijn functie de eerste politiek verantwoordelijke was voor de BVD. Het hoofd van de dienst meende dat het moeilijk was vol te houden dat de activiteiten van de vele personen en organisaties binnen dit soort bewegingen een gevaar vormden voor de democratische rechtsorde of de staatsveiligheid. Minister Rietkerk meende dat de BVD inderdaad terughoudend diende te zijn met 'extreme' middelen als het rekruteren van agenten en informanten, maar toch ten aanzien van genoemde bewegingen de vinger aan de pols diende te houden. Hij vond namelijk dat rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid dat politiek activisme zou kunnen ontaarden in terrorisme; in

dat laatste geval zou bemoeienis van de BVD, met alle middelen waarover de dienst beschikte, wel degelijk een vereiste zijn.

Dick Engelen, een inmiddels gepensioneerde ex-medewerker van de BVD, schreef eerder onder andere *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, waarop hij in 1995 promoveerde. Voor beide werken had Engelen onbeperkt toegang tot de archieven van de BVD, wat voor gewone stervelingen, zoals bekend, niet is weggelegd. *Frontdienst* is een uiterst belangrijk en leerzaam boek, dat de periode van de Koude Oorlog in haar geheel bestrijkt, terwijl Engelens proefschrift omstreeks 1970 ophield. In de praktijk zijn beide boeken grotendeels complementair. *Frontdienst* lijkt rijker aan operationele details dan de eerdere publicatie en dat is een van de punten die het boek zo boeiend maken. Zo valt te lezen dat de BVD bij operaties met dubbelagenten, waarbij een BVD-agent bijvoorbeeld tegelijkertijd voor de KGB werkte, zich een eventuele geldelijke beloning van de sovjetdienst toeëigende, om te vermijden dat de agent in de verleiding zou komen echt voor de tegenstander te gaan werken. (De KGB hoorde uiteraard niet te weten dat de bewuste agent in feite voor de BVD werkte.) De BVD stelde daar overigens doorgaans wel een eigen betaling aan de dubbelagent tegenover. Een ander interessant detail betreft het 'afbouwen' van een relatie met een agent, zoals bijvoorbeeld medio jaren tachtig veelvuldig gebeurde, toen de BVD, deels op aandringen van de politiek, zijn agenten en informanten uit de Communistische Partij Nederland (CPN) terugtrok. Engelen maakt duidelijk dat het afbreken van een relatie met een agent nooit

abrupt gebeurde, maar geleidelijk, als het ware op 'therapeutische' wijze. Een mogelijke reden daarvoor was dat men het wegvallen van een financiële vergoeding voor de agent niet al te abrupt wilde laten gebeuren.

Frontdienst gaat uitvoerig in op operatie-'Mongool', waarmee de BVD in de jaren zestig en zeventig beoogde informatie te verkrijgen over activiteiten van de Volksrepubliek China in Nederland. Onder andere ging het daarbij om mogelijke pogingen van Chinese zijde om als uitvloeisel van het scherpe ideologische conflict met Moskou steun te geven aan maoïstische groepen in Nederland, in het bijzonder binnen de CPN. Gaandeweg kreeg de operatie ook als doel informatie te verzamelen over de politieke ontwikkelingen in China zelf, die met de CIA werd gedeeld. Om de aandacht van de Chinese vertegenwoordiging in Den Haag te trekken, riep de BVD in het geheim een pro-Chinese pseudo-oppositie binnen de CPN in het leven. Daarbij ging het in feite om agenten van de BVD binnen de CPN, die voorwendden teleurgesteld te zijn in de 'weinig radicale' koers van die partij. Deze pseudo-oppositie slaagde erin contact te krijgen met inlichtingenfunctionarissen van de Chinese ambassade. Uiteindelijk leidde de operatie ertoe dat BVD-agenten met steun van de dienst een Marxistisch-Leninistische Partij Nederland (MLPN) oprichtten om de maoïstische versie van het ware geloof uit te dragen. Vertegenwoordigers van de partij werden ook meermalen voor bezoeken aan China uitgenodigd. Uiteindelijk werd Mongool meer en meer een inlichtingenoperatie gericht op China zelf, waardoor de BVD zich strikt genomen op het werkterrein van de Inlichtingendienst Buitenland begaf.

Opvallend is dat Engelen in zijn proefschrift uit 1995 nog in alle talen zweeg over operatie Mongool. Wellicht was een van de redenen er nu wel op in te gaan, gelegen in het feit dat de voormalige BVD-medewerker Frits Hoekstra in zijn herinneringen *In dienst van de BVD* uit 2004 het bestaan van de operatie al had onthuld. Engelen corrigeert Hoekstra's versie van Mongool in enkele opzichten (en ook diens memoires op andere punten), wat op zich zelf niet verwonderlijk is, omdat Hoekstra geen toegang had gekregen tot de archieven van de dienst en moest putten uit zijn geheugen en een paar oude agenda's.

De huidige AIVD (Algemene Inlichtingen- en veiligheidsdienst), voorheen de BVD, heeft een merkwaardig publicitair beleid. In een voorwoord bij *Frontdienst* merkt het scheidende hoofd van de AIVD, Sybrand van Hulst, terecht op dat publicatie van het

boek een manier is voor de dienst om alsnog aan de samenleving verantwoording af te leggen voor zijn activiteiten, die immers vaak op gespannen voet staan met de rechten van individuele burgers. Toen Hoekstra de dienstleiding ruim van tevoren kenbaar maakte dat hij van plan was herinneringen op papier te zetten, werd hem echter door die zelfde AIVD met juridische stappen gedreigd als het zover zou komen. Zulke stappen bleven bij het verschijnen van *In dienst van de BVD* overigens achterwege, wat – jammer voor Hoekstra – de verkoopcijfers waarschijnlijk in negatieve zin heeft beïnvloed.

Het door Van Hulst in *Frontdienst* genoemde punt is natuurlijk evenzeer op memoires van toepassing. In landen als de Verenigde Staten zijn de afgelopen decennia tientallen memoires van medewerkers van CIA en FBI verschenen, zonder dat

het functioneren van die diensten daardoor noemenswaardig in gevaar is gekomen. Schrijvende ex-medewerkers moeten hun publicaties om begrijpelijke redenen aan een *publications review board* van hun dienst voorleggen, dat wel. Zelfs in een land als Rusland, waar de overheid zich weinig gelegen laat liggen aan democratische beginselen en transparantie, zijn sinds 1991 tal van memoires van voormalige KGB'ers verschenen. Waarom een ex-medewerker van de BVD dus niet zijn wederwaardigheden op schrift zou mogen stellen, is een groot raadsel.

Ben de Jong

Dr B.M. de Jong is verbonden aan de leerstoelgroep Oost-Europese geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam.